

Muzeális állományt őrző könyvtárak 4. találkozója

(Országos Széchényi Könyvtár, 2003. május 22.)

A Kárpát-medence régi könyveit kutató kollégák tudományos fórumának 4. találkozására szokás szerint májusban került sor a Nemzeti Könyvtárban. A rendezvény központi témája az egyházi gyűjteményekben található könyvek, antikvák vizsgálata volt.

Hubert Gabriella, az Evangélikus Országos Könyvtár (EOK) kutatója *Különgyűjtemények – raktárban és virtuálisan* címmel a Podmaniczky- és Radvánszky-gyűjtemények feltárásáról beszélt. Az egykor Kiskartalon található gyűjtemény báró Podmaniczky Géza (1839–1923) és báró Degenfeld Schomburg Berta (1843–1928) könyvtára volt. Podmaniczky Géza, a Pest Megyei Evangélikus Egyházmegye világi felügyelője, 1868-ban vette feleségül gróf Degenfeld Schomburg Bertát.

A 35 ezer kötetet kitevő gyűjteményt, amely valamennyi tudományágat felölelte, és jelentős hungarica-anyagot is tartalmazott, az örökösök 1929-ben adományozták az evangélikus egyháznak. Ez a főúri könyvtár ma is az EOK különálló gyűjteménye, „A Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház Podmaniczky–Degenfeld Könyvtára” nevet viseli.

1949-ben báró Radvánszky Kálmán az evangélikus az egyháznak ajándékozta sajkóközi könyvtárát, amelyet édesapja, báró Radvánszky Béla alapított 1863-ban. Az EOK 1957-ben jött létre. Korábban az Evangélikus Országos Levéltár (EOL) része volt, de önállósodását felgyorsították az 1945 utáni történelmi események, amelyek következtében hagyatékok, magángyűjtemények, iskolai könyvtárak áramlottak be a levéltárhoz tartozó könyvtárba.

Az EOL állománya az említett két főúri adományozáson kívül más jelentős forrásból is gazdagodott. A XIX. században Mária Dorottya főhercegnő tett nagyszerű könyvadományt, a XX. század első felében pedig Scholtz Oszkár közel két évtizedes könyvtárossága hozott jelentős gyarapodást a gyűjteménynek.

Az előadás ismertette a két könyvtár eredeti osztályait. A Podmaniczky–Degenfeld Könyvtár 32 osztálya többek között régi magyarországi nyomtatványokat, ókori szerzőket, természettudományi műveket, jogi és teológiai írásokat ölelt fel. A 22 eredeti egységet számláló Radvánszky Könyvtár a történelmi forrásoktól kezdve a nyelvészetet és irodalmon keresztül a gazdasági műveken át a gyermekkönyvekig bezáróan tartalmazott műveket.

Hubert Gabriella kitért a könyvtártermek eredeti, tehát a kiskartali és a sajkóközi épületekben való elhelyezkedésének ismertetésére, valamint az EOK-ban nyert végleges helyük bemutatására is. Az 1861-ben alapított Podmaniczky–Degenfeld Könyvtár 1885-ben 1312 kötetel, 1927-ben 29292 darab kötetel rendel-

kezett. A sajkóközi könyvtár alapítására 1867-ben került sor. A gyűjtemény 1885-ben 5000 kötetet, 1920–1945 között kb. 18500 kötetet számlált. Összefoglalás-képpen el kell mondani, hogy az ajándékozásoknak köszönhetően a két különböző jellegű gyűjtemény – ha nem is maradéktalanul – de átvészelte a XX. századi történelmi változásokat.

Bánhegyi B. Miksa OSB, a pannonhalmi főapátsági könyvtár igazgatója *Egy régi könyvtár – egy régi könyv* című előadása Magnus Aurelius Cassiodorus *Variarum libri XII item De anima liber unus* című műveit tartalmazó antikva sorsát ismertette. A Pannonhalmán található könyv 1533-ban jelent meg Augsburgban, Heinrich Steiner (Siliceus Henricus) műhelyében.

A bencés rend alapítója, Szent Benedek (kb. 480–547) regulája már említi a könyvek fontosságát, és a szabályzat kötelezi a szerzeteseket a szent olvasmányokkal való foglalkozásra. Kortársa, az előkelő származású Cassiodorus (470 k.–562) Theoderich gót király szolgálatában állott, majd a VI. század közepén a saját maga alapította déli-itáliai kolostorba, a *Vivarium*ba vonult vissza. Szabályzata utasításokat tartalmazott az egyházi és az antik szerzők tanulmányozására, a szövegek másolására. Nem tudjuk, hogy Cassiodorus szerzetes volt-e. Tisztázatlan az is, hogy az élet a *Vivarium*ban Szent Benedek regulája szerint folyt-e, de az biztos, hogy Cassiodorusnak nagy szerepe volt az ókori írásos emlékek átmentésében.

A könyvben található bejegyzések vizsgálata hazánk és a rend Mohács utáni történetének szempontjából fontos adalékokkal szolgál. A legkorábbi bejegyzés Újlaki Ferenc (1485–1555) győri püspöktől, Ferdinánd király titkárától és tanácsosától, a tudománykedvelő főpaptól származik 1547-ből. Az antikva további sorsa szorosan kapcsolódik Himelreich György (1583–1637) pannonhalmi főapát személyéhez. A Rómában tanult művelt pap apja és saját könyveit a kolostorra hagyta. Könyveinek saját kezűleg írt, az 1620-as években keletkezett jegyzékében szerepel Cassiodorus műve. A Szent Márton-hegyi apátság 1658-ban készült inventáriumában, amely 2318 kötetet sorol fel, a *Miscellanea* rovatban szintén megtalálható a vizsgált kötet.

A török veszedelmet, pusztítását nagy nehezen átvészelő apátság sorsát II. József pecsételte meg, mivel 1786-ban feloszlatta a rendet. Az értékes gyűjtemény az egyetemi könyvtárba került, ahol az állományt nagy kár érte, mivel a duplumokat eladták. Az egyetemi könyvtár pecsétje látható a könyv címlapján is. Bánhegyi B. Miksa az antikva sorsának ismertetését a rend visszaállításának említésével zárta. Ennek eredményeképpen a könyvek egy része – köztük Cassiodorus szóban forgó két műve is – a XIX. század elején visszakerülhetett Pannonhalmára.

A Nemzeti Könyvtárt képviselő V. *Ecsedy Judit Rejtett hungarikumok nyomában* című előadása a *Hand Press Book Database* (HPB) gyakorlati alkalmazásához nyújtott hasznos tanácsokat. A nemzetközi konzorcium keretében (CERL) működő régi könyves adatbázis a kezdetektől 1830-ig több mint 1 millió tételt tartalmaz. Jelenleg a legjelentősebb európai könyvtárak adatai találhatóak meg a rendszerben.

Az Országos Széchényi Könyvtár frissen elkészült, digitalizált antikvakatalógusát küldte el az adatbázis szerkesztőse számára, így – mint lelőhely – nem sokára hazánk is képviselteti magát. Részvételünk a nemzetközi állományban 13 ezer rekorddal (17 ezer példány) fogja növelni a HPB-ben kereshető régi könyvek számát. Az adatbázisban főleg XVI. századi ritkaságokat lehet fellelni, így első-

sorban azon műhelyeknek nyújt segítséget, amelyek most készítik el antikvatalógusokat.

Az előadás két csoportot különböztet meg: a kereső kifejezések nem megfelelő ismerete miatt ismeretlenül maradó hungaricumokat és a hamis, vagy fiktív nyomdahellyel kiadott könyveket. A példák a hungaricumok különféle típusainak keresését mutatták be.

Szokolyai Anderko István fordításában jelent meg 1648-ban a *Sérelmes lelkeket gyógyító balsamom...*, amelynek eredeti szerzőjét az RMNY III. kötetének lezárásáig nem sikerült kideríteni. A holland „balsem” cím-szóra keresve sikerült megtalálni a bázisban az eredeti, 1644-ben megjelent művet, amelyet Amsterdamban őriznek. Mivel a cím bármely szavára lehet keresni, ezért vált lehetségessé a találat.

Magyar nyelvre is kereshetünk, ekkor főleg bibliákra fogunk bukkanni. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a XVII. század folyamán a kis méretű protestáns szentíráásokat – néha technikai okokból – külföldön nyomtatták.

A személyi hungarikumok kutatásához Born Ignác XVIII. századi szabadkőműves tudós művei szolgáltak példaképpen. Szabadkőműves íráskor megjelentésekor sok esetben álnevet használtak. Választott szerzőnk két álnevet is használt. Az első (Kuttenpeitscher Ignaz Loyola) alatt megtalálhatjuk egy művét, de itt nincs utalás a szerző eredeti nevére, ellenben a másik álnév (Johann Physiophilus) alatt írt művei keresésekor azokat valódi neve alatt is megtaláljuk, vagyis mindkét névvel regisztrálásra kerültek.

A hamis helynév alatt kiadott példákra rátérve a „Pressburg” szó került vizsgálat alá. Engedély nélkül kiadott könyveknél szívesen használták az említett beszélő nevet az elnyomás szimbólumaként. Mivel a magyarországi nyomdahelyű kiadványok részét képezik a nemzeti bibliográfiának, ki kell deríteni, hogy vajon tényleg a valódi Pozsonyban nyomtatták-e a könyvet.

„Deutschland” megjelöléssel is számos Magyarországon nyomtatott vitairat kutatása közben találkozunk. A hiányos impresszumot több alkalommal általános földrajzi névként értékelte a címleíró, és nem gondolt arra, hogy fiktív nyomdahely is lehet. Egyszóval: a magyarországi nyomtatványként azonosított nyomtatvány a külföldi kollégák számára nem volt gyanús, így az állományban nem a hamis „Deutschland” helynevek között találjuk meg. Az említett példákból jól érzékelhető, hogy jó adatbázist csak jó leírásból lehet készíteni.

Fekete Csaba, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár kutatója *Melius egy könyve Debrecenben* címmel egy unikális kolligátum sorsát vizsgálta, amely Adam Lonicer *Naturalis historiae opus novum...* (Frankfurt, 1551) című művéből és egy Georg Purbach asztronómiai művéhez írt kommentárból (Bázel, 1556) áll.

A könyv fedőlapján Meliusra utaló superexlibris (PMS 1557) olvasható. Melius Péter (kb. 1531–1572), a magyar reformáció meghatározó alakja, a Debreceni Hitvallás társszerzője, szerkesztője és kiadója 1556. október 25-én Petrus Melius Simigiuss néven iratkozott be a Wittenbergi Egyetem Magyar Bursa tagjai közé, amelynek később seniora is lett.

A tulajdonos a könyvet a wittenbergi egyetemről hozhatta haza. Az antikva egy rövidebb megszakítást (1699) leszámítva egész végig Debrecenben volt. A provenientia eldöntését nehezíti az a körülmény, hogy a könyv csonka: az első oldalak

hiányoznak. Korabeli katalógus nem létezik, ezért a könyv sorsára vonatkozóan csak a bejegyzésekből tudunk feltételezéseket felállítani. A könyvben több kézírásal is találkozunk: 3 további kéz mellett a legtöbbet író bejegyző Melius lehet.

Melius természettudományos érdeklődését az egyetemen is felkelthették. Sokoldalú tanárai (Paul Eber és Philipp Melanchton) jelentős hatással voltak rá, Melanchton különösen is hangsúlyozta a természettudományi tárgyak fontosságát. A peregrinus évek hatásaitól függetlenül a debreceni püspök saját betegsége is motiváló erő lehetett a természettudományi szakirodalom, ezen belül a füveskönyvek iránti vonzalmában.

A Wittenbergből hozott kolligátum első része forrásként szolgált Mélius magyarul megjelent művéhez, a Herbariumhoz, ebben említi is Adam Lonicer (1527–1586) nevét. Lonicer latin nyelvű kiadása, amelyből a hazai könyvtárak közül csak Debrecenben van példány, nagy fontossággal bír, mert hazai füveskönyv-irodalomunkban előzménynek számíthatjuk.

Koltai András, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának munkatársa Batthyány Ádám és a németújvári ferencesek könyves kapcsolatairól beszélt. A XVI–XVII. századi oszmán hódítástól gyötört Magyarország fennmaradása szempontjából kiemelkedő szerepe volt főúri udvaroknak. Ezen centrumok katonai és birtokigazgatási szerepük mellett a kultúra központjaiként is szolgáltak. A XVII. században gróf Batthyány Ádám (1610–1659) dunántúli főkapitány udvara ilyen központot jelentett Magyarország nyugati része számára. A főleg Vas megye területén elterülő, majdnem összefüggő birtoktest korábbi urai – gróf Batthyány Ádám felmenői – a XVI. században a protestantizmushoz hajlottak. A lutheránus birtok területén kálvinista prédikátorok is tevékenykedtek.

Gróf Batthyány Ádám, akinek édesapja kálvinista, édesanyja evangélikus volt, 1629-ben katolizált. A döntés meghozatalakor nagy hatást gyakorolt rá Pázmány Péter. Az áttéréstől függetlenül a katolikusok elszigetelt helyzetben maradtak a birtok területén. A gróf több lehetőséget is megpróbált, hogy a lakosságot visszatérítse a katolikus hitre.

Jezsuitákat, majd világi papot (Lónyi Mihály) hívott, de a kísérlet sikertelen volt. A sarutlan ágostonosokkal, majd domonkosokkal is sikertelen maradt a kapcsolatfelvétel. Elképzelését a ferencesekkel tudta megvalósítani. A koldulórend Szűz Máriaról elnevezett rendtartományának tagjai 1640 óta tartózkodtak a gróf birtokain. A németújvári kolostor beiktatására 1649-ben került sor.

A grófi család könyvszeretete nagy múltra tekint, elég csak Batthyányi Boldizsár nevét említenünk. A szerzetesek könyveiről a gróf vásárlással, illetve saját könyveinek átengedésével gondoskodott. Utóbbiról nem tudunk képet rajzolni, mert az átadásról nem készült jegyzék és nem kötöttek letéti szerződést sem. A kolostor mai könyvállománya alapján azt tudjuk megállapítani, hogy milyen szempontok alapján gyarapodott a ferencesek bibliotékája. Eredetét az egykori szerzetesi kolostorok (főként szlavóniai ferences kolostorok) vagy a katolikus plébániák könyvtáraiból vette. A németújvári protestáns iskola és a prédikátorok főleg protestáns szerzőktől származó könyvei is részét képezték az átadásnak. A gróf legalább 1300 kötetet adott át a szerzeteseknek. A németújvári ferences könyvtár későbbi katalógusaiban csak *haereticum*ként emlegetett könyvek Batthyányi Boldizsártól és az uradalom 1643 előtti protestáns lelkészeitől származnak.

Ekler Péter